

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано показники, що свідчать про низькотехнологічну модель конкурентоспроможності економіки України. Охарактеризовано комплекс чинників світогосподарського розвитку, які необхідно враховувати для забезпечення зростання конкурентоспроможності національної економіки.

The article analyzes the indicators that indicate low technological model of competitiveness of economy of Ukraine. Characterizes the complex factors of world economic development that must be considered to ensure the growth of competitiveness of national economy.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентна боротьба, глобалізація, світовий економічний простір.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. домінуючою тенденцією розвитку світового господарства стала його глобалізація, багатовимірний прояв якої проявляється через зростання масштабів та динамізацію міжнародного руху товарів, послуг, факторів виробництва, інформації, технологій.

Жорстка і неослабна конкурентна боротьба на глобалізованих ринках з високим ступенем представництва різних суб'єктів господарювання потребує від України, яка намагається зайняти стійку позицію в світогосподарській системі і стати гравцем в системі світових економічних відносин, досконалого знання правил цієї гри, розробки довгострокової зваженої стратегії виходу на світові ринки та, головне, – застосування ефективних механізмів утвердження, закріплення й утримання на них стійких позицій. Необхідною передумовою успішної реалізації Україною такої концепції зовнішньоекономічної діяльності є підвищення конкурентоспроможності економіки, формування в країні потужного науково-технічного та економічного потенціалу, який спирався б на інноваційну основу, забезпечив би їй прорив на міжнародні ринки, насамперед, з високотехнологічною продукцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конкурентоспроможності України в глобальному економічному просторі? її конкурентні переваги, сильні та слабкі сторони висвітлені в роботах вчених: Л. Антонюк, Я. Базилука, О. Білоруса, М. Бутка, І. Бураковського, А. Гайдуцького, А. Гальчинського, В. Гейця, Я. Жаліла, А. Кредісова, Д. Лук'яненка, Ю. Макогона, А. Москвіної, В. Новицького, А. Поручника, О. Рогача, А. Рум'янцева, В. Сіденка, А. Філіпченка, О. Шнипка та інших.

Постановка завдання – проаналізувати стан конкурентоспроможності економіки України та визначити чинники світогосподарського розвитку, які необхідно враховувати для забезпечення зростання конкурентоспроможності національної економіки.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації конкурентоспроможність є імперативом економічної політики та стратегії держави, яка прагне закріпитися в міжнародному поділі праці на стратегічних, з точки зору національних економічних інтересів, напрямках. Оцінка конкурентоспроможності економіки, розробка, виконання програм та політика щодо її підвищення офіційно інституціалізовані в багатьох країнах. Зокрема, національні ради з конкурентоспроможності підзвітні президенту або прем'єр-міністру у США, Ірландії, Греції, Хорватії, Данії, Росії. У Польщі, Словенії, Сполученому Королівстві, Фінляндії, Франції, Чехії в національних міністерствах створюються відповідні управління або спеціальні міжміністерські комітети (комісії), які розробляють національні стратегії конкурентоспроможності, програми забезпечення її зростання. У низці країн розроблена інноваційна та науково-технічна політика, що забезпечує активізацію інноваційної діяльності й підвищення сприйнятливості економіки до інноваційних процесів.

Значна кількість проектів, ініціатив обумовлюють посилення та зміцнення гео економічного потенціалу окремих країн та регіонів. Так, в ЄС з 2000 р. реалізується Лісабонська стратегія. Вартими уваги є політика «полюсів конкурентоспроможності» Франції, ініціативи, що розробляються в рамках АСЕАН (зокрема, щодо інвестиційного та промислового співробітництва), а також окремих країн євразійського простору: Стратегія розвитку науки й інновацій на період до 2015 р. в Росії, Національний середньо- і довгостроковий план науково-технічного розвитку Китаю на 2006–2020 рр., Програма кластерного розвитку Казахстану, науково-технічна політика Японії.

Важливим аспектом сучасної світової економіки стала перебудова глобальної ієрархії внаслідок зростання масштабів інтеграційних утворень (ЄС, АСЕАН, НАФТА та ін.) і набуття ними важливих нових функцій. Метою їх функціонування є вже не лише забезпечення конкурентоспроможності країн-членів шляхом управління міжнародними валютними відносинами, стимулювання іноземних інвестицій чи міжнародної торгівлі, а також ширший діапазон діяльності, який характеризується як економічними, так і неекономічними чинниками. Йдеться про формування спільного наукового та інноваційного простору, розвиток системи освіти, здійснення інституційних перетворень. Це вимагає «репозиціонування» країн у міжнародній економічній системі, а також вдосконалення чи переорієнтації функцій держави та її інститутів. Також відмітимо, що стратегією ЄС, яка отримала назву «Глобальна Європа: конкурентоспроможності в

світі», першочерговим пріоритетом його міжнародної економічної політики визначено укладення двосторонніх торговельних угод. Стратегія стала активною реакцією ЄС на посилення конкурентного тиску з боку азійських та латиноамериканських країн.

Важливого значення для аналізу конкурентоспроможності національної економіки набуває визначення джерел її економічного зростання. Від їхнього характеру залежать якість та стабільність економічного зростання.

Українська економіка, незважаючи на численні структурні проблеми, протягом певних періодів досягала відносно високих темпів економічного зростання (протягом 2001–2005 рр. темп економічного зростання в середньому складав 7,4 % щорічно, в декілька разів перевищував відповідний показник ЄС – у середньому 1,65 % [1, с. 245]). Відновлювальне зростання економіки України забезпечило підвищення продуктивності праці. За період 2005–2009 рр. приріст продуктивності праці склав 48,3 %, що значно вище, ніж в країнах ЄС, а також країнах ЦСЄ, які вступили в ЄС у 2004 р. (крім Литви і Латвії, у яких приріст продуктивності праці становив 50,1 % і 48,3 % відповідно). Зокрема, за цей період продуктивність праці зросла в Естонії на 45,2 %, в Угорщині – на 26,3 %, у Чехії – на 24,2 %, у Польщі – на 22,6 %, у Фінляндії – на 12,7 %, у Франції – на 6,7 %, у Німеччині – 6,4 %, а на Кіпрі, в Португалії, Італії та Іспанії спостерігалася негативна динаміка продуктивності праці [1, с. 247].

Втім, зростання продуктивності праці в Україні відбувалося переважно в межах індустріальних параметрів розвитку економіки, тоді як економіки більшості розвинених країн (наприклад, країни ЄС, Південно-Східної Азії) набували постіндустріального характеру розвитку.

Одна з найбільш істотних характеристик України – низький рівень доходу на душу населення, який у 2009 р. за ринковими цінами становив 2468 дол., що в кілька разів нижче, ніж у найменш розвинених країнах ЄС – Румунії (7500 дол.) та Болгарії (6423 дол.). Так, протягом 2000–2009 рр. Україні не вдалося суттєво скоротити розрив з ЄС в рівні ВВП на душу населення, який у 2009 р. становив лише 6,5 % середнього для ЄС–27 рівня та лише 7,5 % для ЄС–17 (табл. 1). [6]

Таблиця 1

ВВП на душу населення в Україні порівняно з країнами ЄС у 2000–2009 рр., дол. США

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Європейський Союз (27)	17643	17815	19386	23535	27039	28117	29832	34284	36836	32845
Єврозона (17)	20100	20297	21976	26977	30704	31709	33408	38134	41648	38084
Україна	636	781	879	1049	1367	1829	2303	3069	3899	2468
Рівень України відносно ЄС–27, %	3,2	3,8	4,0	3,9	4,5	5,8	6,9	8,0	9,4	6,5
Рівень України відносно Єврозони (17), %	3,6	4,4	4,5	4,5	5,1	6,5	7,7	9,0	10,6	7,5

Водночас, високі темпи економічного зростання не обумовили значних якісних зрушень у структурі економіки та не сформували стимули модернізації виробничих потужностей, активізації інноваційних процесів. Інноваційна активність промислових підприємств залишається надзвичайно низькою.

Як наслідок, інноваційний компонент розвитку економіки України є в кілька разів нижчим, ніж у розвинених країнах ЄС, США та Японії. Значні загрози втрати Україною перспективних ринків наукоємної продукції створюють переваги іншим суб'єктам світового господарства, зокрема, Китаю, який за рівнем наукоємності ВВП постійно переважає Україну. А зважаючи на абсолютні обсяги фінансування, Китай спроможний швидше реагувати на зміни кон'юнктури на світових ринках, тим самим посилюючи свою присутність у тих секторах світової економіки, на які поширюються й інтереси українських виробників.

Також варто зазначити, що більшість країн ЦСЄ модернізували національні економіки за рахунок значного надходження іноземного капіталу, який приніс нові технології. Крім того, зростання цих країн на інноваційній основі значною мірою гарантоване їхньою участю в ініціативах ЄС: Рамкових програмах досліджень технологічного розвитку, Рамковій програмі конкурентоспроможності та інновацій, промисловій політиці тощо. Тоді як для України, зважаючи на незацікавленість іноземних інвесторів в модернізації української економіки, завдання полягає в побудові внутрішніх мотивів інноваційної та структурної перебудови національної економіки, чого неможливо досягти лише експлуатацією інноваційного потенціалу, набутого в дотрансформаційний період.

У цьому контексті актуалізується завдання переорієнтації фінансово-кредитних механізмів на забезпечення доступу підприємств до капіталу для впровадження інновацій, здійснення довгострокових інвестиційних проектів тощо. В умовах нерозвиненості системи небанківських кредитних, фінансових інститутів систематичне використання підприємствами залучених фінансових ресурсів є практично неможливим, оскільки ставки за кредитами в Україні зберігаються на рівні, значно вищому, ніж в ЄС.

Для економіки України характерні дисбаланси та диспропорції зовнішньоекономічного сектору держави. Загрозливим для стійкого розвитку країни є їх перманентне наростання, що посилює «відірваність»

національної економіки від тенденцій світового розвитку і закріплює низькотехнологічну модель конкурентоспроможності економіки України. Це виявляється у таких тенденціях (розрахунки здійснено за даними Держкомстату України, [5]):

1. Формування від'ємного сальдо торгівельного балансу. У 2006 р. розмір від'ємного сальдо становив 6,6 млрд дол., у 2008 р. від'ємне сальдо досягло максимальної позначки на піку світової фінансової кризи – 18,5 млрд дол., у 2010 р. – 9,3 млрд дол. (див. табл. 2).

Таблиця 2

Сальдо торгівельного балансу України протягом 2006–2010 рр.

Показник	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Сальдо торгівельного балансу, млн дол. США	-6670,6	-11421,8	-18531,9	-5737,4	-9309,5

Це є свідченням того, що в економіці України не акумульовано достатнього адаптаційного потенціалу, що виявляється в перевищенні темпів приросту імпорту над експортом. Динаміка внутрішнього виробництва не встигає за зростаючим інвестиційним попитом, а зростання реальних доходів населення та розширення обсягів споживчого кредитування в умовах низького рівня вітчизняної пропозиції обумовило підвищення попиту на імпортовані товари тривалого користування.

2. Зростання диспропорційності структури експортних та імпорتنних товаропотоків. Так, за період 2005–2009 рр. частка високо- та середньовисокотехнологічних товарів у структурі промислового експорту залишилася майже незмінною (24,9 % в 2005 р. та 24,3 % у 2009 р.), а в структурі імпорту – збільшилась на 9,4 % (з 32,8 % у 2005 р. до 42,2 % у 2009 р.).

3. Посилення технологічних дисбалансів у зовнішній торгівлі промисловими товарами. Стійке позитивне сальдо торгівельного балансу формується лише щодо групи середньо-, низькотехнологічних промислових товарів. При цьому, за період 2005–2009 рр. позитивне сальдо цієї групи товарів зросло лише в 1,7 рази, а негативне сальдо по групі високотехнологічних промислових товарів зросло у 4,5 рази, середньовисокотехнологічних промислових товарів – у 9,6 рази та низькотехнологічних промислових товарів – у 10,5 рази. В галузевому розрізі позитивне сальдо зберігається лише в торгівлі сільськогосподарськими товарами та чорними металами і виробами з них. Водночас, негативне сальдо в торгівлі машинами та обладнанням зросло в 6,1 рази, транспортним обладнанням – в 9,2 рази.

4. Низький рівень залученості України до світового ринку наукоємних послуг (послуги зв'язку, роялті та ліцензійні послуги, комп'ютерні та інформаційні послуги, науково-дослідні та дослідно-конструкторські послуги). Зазначимо, протягом 2005–2009 рр. середньорічні темпи приросту обсягів експорту цих послуг склали близько 36 %, проте, зважаючи на відносно низький абсолютний обсяг (640 млн дол. у 2009 р.), їхня частка в структурі експорту послуг з України залишається низькою (3–5 % у 2005–2009 рр.). Водночас, питома вага цих послуг в структурі імпорту послуг в Україну зменшилась більше ніж вдвічі (з 22,0 % у 2005 р. до 9,6 % у 2009 р.) при збереженні обсягів на рівні 2005 р. – 760 млн дол.

5. Закріплення ролі України як нетто-імпортера технологічних досягнень – виплати роялті та ліцензійних платежів іноземним власникам значно перевищували надходження: в 2009 р. – у 13,4 рази. Відповідно, триває зростання негативного сальдо за цією позицією зовнішньої торгівлі послугами. Ситуація ускладнюється тим, що в 2007–2009 рр. експорт наукових і конструкторських розробок у кілька разів переважав їхнє надходження (228 млн дол. у 2007 р. проти 104 млн дол. у 2009 р.), що вказує на «інвестування» іноземних інноваційних проектів та неспроможність внутрішнього ринку споживати навіть такий незначний їхній обсяг для зміцнення конкурентоспроможності економіки України.

Характеризуючи конкурентоспроможність України у світовому економічному просторі зазначимо, що у рейтингу Всесвітнього економічного форуму за 2009–2010 рр. Україна зайняла 82-е місце серед 133 країн [3], опустившись одразу на 10 позицій порівняно з результатами попереднього дослідження. Після періоду відносної стабільності рейтингу в 2006–2008 рр. (69-е, 73-е і 72-е місце, відповідно) наша країна істотно погіршила свої позиції і тепер знаходиться поруч із країнами, які раніше завжди випереджала. Безпосередніми сусідами України по рейтингу конкурентоспроможності 2009–2010 рр. є Гамбія та Алжир.

Рейтинг України максимально погіршився за трьома складовими: макроекономічна стабільність (падіння на 15 пунктів), рівень розвитку фінансового ринку (падіння на 21 пункт) і оснащеність новими технологіями (падіння на 15 пунктів). Переважно погіршення позицій відбулося саме з тими складовими, де Україна вже була найменш конкурентоспроможна: за макроекономічною стабільністю та рівнем розвитку фінансового ринку нині вона посідає 106-е місце серед 133 країн. [4]

У період подолання кризи як ніколи важлива ефективність здійснюваної державою політики, а це передбачає, передусім, високу якість інституцій. Хоча рейтинг ефективності інституціонального середовища в Україні впав тільки на п'ять пунктів порівняно з минулим роком, причини для занепокоєння залишаються. З 12 складових конкурентоспроможності найпроблемнішою сферою є інституціональне середовище (за цією складовою Україна посідає 120-е місце і сусідить з Нікарагуа та Монголією). [4] На думку представників бізнесу, найбільше погіршення відбулося в сфері ефективності дій уряду, зокрема за такими показниками, як марнотратство стосовно державних коштів й адміністративне навантаження на бізнес.

Таким чином можемо відзначити, що на найвищому державному рівні не було окреслено стратегічних ініціатив та пріоритетів зміцнення конкурентоспроможності економіки, а переважання в економічній політиці держави поточних пріоритетів над стратегічними зумовлює «рух на місці», а то й погіршення ситуації, що суперечить світовим трансформаціям. У цьому контексті невирішеність фундаментальних суперечностей і неефективність функціонування в Україні базових ринкових інститутів економіки в середньо- та довгостроковій перспективі становить значні загрози для економіки України, які пов'язані, зокрема, з такими чинниками:

– загострення міжнародної конкуренції щодо залучення інвестицій, розширення присутності на світових ринках товарів та послуг обумовлює посилення тенденцій «повзучої лібералізації», яка виявляється в зниженні регуляторних обмежень для господарської діяльності в країні та усуненні зовнішньоекономічних бар'єрів під тиском ТНК та в рамках зобов'язань держави перед СОТ, обмежує можливості держав здійснювати самостійну економічну політику через звуження інструментів, якими вони можуть скористатися;

– докорінна зміна балансу глобальних конкурентних сил внаслідок інтеграції у світову економічну систему швидкозростаючих східно-азійських країн; ці сили створюють нові торговельні та інвестиційні можливості внаслідок підвищення глобального попиту, але також формують нові виклики, змушуючи країни адаптуватися до нових умов шляхом коригування моделі участі у міжнародній спеціалізації; відповідно зростає конкуренція між виробниками країн, що розвиваються і країн з перехідною економікою на світовому ринку низькотехнологічних товарів;

– відбувається стрімке посилення глобальної конкурентної боротьби за інноваційні та інтелектуальні ресурси у створенні національних конкурентних переваг, або посилення «конкуренції в глобальній війні за таланти» (як вважають експерти Лісабонської ради) [4];

– зміна парадигми економічного зростання, що передбачає перехід від моделі, заснованої на масовому стандартизованому виробництві, великомасштабній науці, ефектах масштабу і масовому споживанні, до моделі, орієнтованої на гнучкі виробничі системи та системи надання послуг, постійні та довгострокові інновації, технологічну та інноваційну ренту, швидко змінювані й диференційовані структури споживання і нецінову конкурентоспроможність;

– зростаюча інтернаціоналізація праці, яка приводить до збільшення загроз втрати інтелектуального та інноваційного потенціалу країни через міжнародний трансфер знань, інновацій та послуг.

Висновок. Вхідження України в світову економіку відбувається на нееквівалентній основі, коли технологічна та інноваційна рента значною мірою оплачується ресурсною рентою, що, зрештою, закріплює низькотехнологічну модель конкурентоспроможності економіки України. Це виявляється у таких тенденціях: формування від'ємного сальдо торговельного балансу; зростання диспропорційності структури експортних та імпорتنих товаропотоків; посилення технологічних дисбалансів у зовнішній торгівлі промисловими товарами; низький рівень залученості України до світового ринку наукоємних послуг; закріплення ролі України як нетто-імпортера технологічних досягнень.

Для підвищення конкурентоспроможності економіки країни, переходу вітчизняної економіки на якісно новий етап розвитку необхідно сформулювати дієву систему (концепції, стратегії, механізми і т.д.) державного управління направлену на реалізацію політики перерозподілу ресурсів на користь інноваційного розвитку через розгортання сучасних науково-технологічних систем, наукоємних галузей, впровадження прогресивних нововведень, формування попиту на інтелектуаломістку продукцію; необхідно створити сприятливі ринкові умови та інтенсифікувати зусилля у тих сферах, де існують «провали» вільного ринку, розвитку інституційної системи країни.

Література

1. Україна в 2005–2009 рр.: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : [монографія] / за заг. ред. Ю.Г. Рубана. – К. : НІСД, 2010. – 655 с.
2. Диха М.В. Теоретичні основи дослідження глобальної конкурентоспроможності країни / М.В. Диха // Вісник Хмельницького національного університету. – 2008. – № 1. Т. 1. – С. 96–101.
3. Звіт про конкурентоспроможність України у 2010 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.feg.org.ua
4. Ізосімова Н. Конкурентоспроможність України після кризи: десять сходинок униз / Н. Ізосімова // Дзеркало тижня. – 2010. – № 25 (805) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dt.ua
5. Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
6. Діяльність Світового банку в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.worldbank.org

Надійшла 23.10.2011